

de hypothese van de kenniskloof, een literatuurstudie

jozef vermesen

"As the infusion of mass media information into a social system increases, segments of the population with higher socio-economic status tend to acquire this information at a faster rate than the lower status segments, so that the gap in knowledge tends to increase rather than decrease".

Hiermee stelden Tichenor, Donohue en Oliën in 1970 het idee van de "knowledge gap" expliciet aan de orde. Ze staan hier echter niet alleen mee. Vos onderscheidt drie soorten: tussen delen van het publiek en wel over het hele kennisgebied (o.a. Robinson), tussen de zenders en het publiek (o.a. Wember) en tussen delen van het publiek over één onderwerp of over samenhangende onderwerpen (o.a. Tichenor c.s.). Hiernaast kan men nog een "communication effect gap" onderscheiden waarin men naast kennis ook houdings- en gedragseffecten betrokken heeft, men spreekt in dit verband over adoptiekloven. Nu heeft zich, vooral in Europa en deels vanuit een kritiek op het werk van Tichenor c.s., nog een andere richting ontwikkeld. Men heeft hier meer de nadruk gelegd op de sociale relaties in de maatschappij. Zij zien het fenomeen van de kenniskloof als het resultaat van een bewuste, functionele strategie van de heersende klassen, terwijl het in de optiek van Tichenor c.s. een disfunctioneel effect is van massacommunicatie. Van enig maatschappelijk perspectief is hier nog nauwelijks sprake.

Wij beperkten ons tot de formulering van Tichenor c.s.

In het eerste hoofdstuk wordt de kenniskloof gesitueerd in het onderzoek naar de effecten van massacommunicatie. Vertrokken werd van de omnipotentie van de massamedia, om dan via de tussenliggende variabelen, de verspreidingsstudies en de "uses and gratifications research" terug te keren " ... to the

concept of the powerful mass media", waar de zender en de maatschappelijke context van de communicatie in het onderzoek aan belang wonnen. In tegenstelling tot het S-R-model van het prille begin, waar men sprak van een onmiddellijke, mechanische macht, heeft men het nu over een subtiele invloed op lange termijn. Men legt ook meer de nadruk op onbedoelde effecten. Men wil de invloed empirisch vaststellen, terwijl men de "hypodermic needle"-theorie nooit heeft kunnen bewijzen. Een laatste punt is dat de nieuwe modellen zitten ingebed in een maatschappijkritische ingesteldheid: niet de verandering is interessant, maar wel de versterking of bevestiging van het maatschappelijk bestel. Naast de kenniskloof behoren hiertoe de socialisatiestudies, de media-effecten (McLuhan), de agenda-setting en de ideologische effecten (Adorno, Horkheimer, maar ook de culturele indicatoren van Gerbner).

"The knowledge gap hypothesis" van Tichenor c.s.

Bedoeld wordt een relatieve kennisgroei: het is niet zo dat het publiek met een lagere LSES helemaal niets te weten komt, maar wel in mindere mate dan het publiek met een HSES. Verder wordt er verondersteld dat de groei van de kennis lineair, dan wel curvilineair kan zijn, maar dat ze in elk geval onomkeerbaar is, althans in de bestudeerde periode. Men kan dus niet op een lager peil komen te staan. Ten derde beperken ze zich tot informatie over wetenschappen en openbare aangelegenheden ("public affairs") van min of meer algemeen belang in de gedrukte media. Een vierde beperking is dat er geen "point of diminishing returns" (letterlijk: punt van de afnemende opbrengsten) is opgetreden of dat, als het al is opgetreden, dit kan ge-

beuren op verschillende niveaus voor verschillende SES-groepen. Dit kan belangrijk zijn, want als er informatie-moeheid optreedt bij het publiek met een HSES, eerder dan bij het publiek met een LSES, kan dit leiden tot een verminderde opbrengst en kan de kenniskloof verkleinen. Als dat punt voor beide groepen op hetzelfde moment valt, zal de kloof stabiel blijven. Enkel als het moment van de afnemende opbrengsten later valt voor de HSES-groepen dan voor de LSES-groepen, zal de kloof vergroten.

Naast opleiding zien Tichenor c.s. de volgende oorzaken: (1) Communicatievaardigheden: mensen met een hogere opleiding kunnen beter lezen en vlugger iets begrijpen; (2) reeds aanwezige kennis over het onderwerp: dit zowel via opleiding als onderwijs, mensen die er reeds meer van weten, kunnen beter omspringen met bijkomende informatie; (3) relevant sociaal contact: hierdoor wordt de kans groter dat men over die onderwerpen gaat praten of discussiëren en er dus beter van op de hoogte is; (4) selectieve blootstelling, aanvaarding en herinnering: selectieve blootstelling hangt in ieder geval samen met opleiding, in het proces van selectieve aanvaarding en herinnering zouden ook attitudes meespelen; (5) de gedrukte media: nieuws over wetenschappen en openbare aangelegenheden krijgt de meeste aandacht in deze media en zij worden het meest gelezen door mensen met een HSES. De nadruk ligt ook te fel op het nieuwskarakter in deze media, herhalen is er meestal niet bij zodat de kans kleiner wordt dat mensen met een LSES er iets van opsteken.

Nu is er inderdaad uit de studies die zij aanhalen een correlatie te zien tussen opleidingsniveau van de ontvangers, mediagebruik en kennis van "public affairs", maar om daar meteen de hypothese van de kenniskloof uit af te leiden,

lijkt ietwat voorbarig. Er zijn teveel leemten in het onderzoek en de resultaten zijn niet altijd eenduidig. Bovendien lijkt het, door zich te beperken tot de gedrukte media, verdacht veel op een tautologie. Verhagen concludeert dan ook dat het blijft bij een zeer algemene probleemformulering.

Later gaan Tichenor c.s. de rol van de gemeenschapsstructuur, conflictperceptie en het aanbod van de media onderzoeken. Wat dit laatste betreft, vonden zij dat de originele formulering niet opging als het plaatselijk nieuws betrof. De invloed van herhalingen in het nieuws was niet eenduidig. Het effect van conflictperceptie was veel duidelijker. De redenering was dat conflict meer aandacht opwekt zodat men er zich meer gaat mee bezighouden, wat dan moet leiden tot een kleiner wordende kenniskloof. Dit bleek, op drie gemeenschappen na, bevestigd te worden door de resultaten. De derde bevinding was dat in homogene gemeenschappen de kenniskloof eerder afnam dan in pluralistische (grotere) gemeenschappen. In homogene gemeenschappen is er meer interpersonele communicatie ("likes talk to likes") en men kijkt er meer naar televisie en leest er meer weekbladen dan in grotere gemeenschappen waar men het vooral houdt op dagbladen.

Ondanks deze nuancering - wat in feite neerkomt op een afzwakking - kan de conclusie van Tichenor c.s., dat de kenniskloof zou verkleinen in homogene gemeenschappen en als er grotere conflictperceptie is, niet voldoen. De resultaten zijn niet eenduidig genoeg om meer dan een vage trend, een algemene probleemformulering aan te duiden.

"Ceilings" en motivationele factoren

In navolging van Ettema en Kline zijn we verder ingegaan op het optreden van plafonds die zij verantwoordelijk stellen voor het sluiten van kloven, en op het onderscheid dat zij maken tussen transsituatiele en situatie-specifieke factoren.

Zij onderscheiden drie soorten plafonds: (1) artefacten die een gevolg zijn van gebrekkige meetinstrumenten; (2) opgelegde plafonds: twee soorten: "message imposed ceilings": als de boodschap slechts een beperkte hoeveelheid informatie geeft die personen met een hogere opleiding reeds hebben zodat de anderen hun achterstand kunnen ophalen, en

"audience imposed ceilings", waar de nadruk ligt op de gedaalde motivatie van mensen die vinden dat zij er genoeg van weten; (3) echte plafonds: kennis van een singulier feit (bvb. een verscheiden staatsman).

Voor hun verdere theorievorming maken zij een onderscheid tussen transsituatiele en situatie-specifieke factoren. Tot de eerste rekenen zij de communicatievaardigheden van Tichenor c.s. en "prior knowledge": het geheel van kennis van achtergronden, begrippen en termen als factor in het verwerven en begrijpen van informatie. Indien deze te laag is, zal het van het publiek een te grote inspanning vergen zodat de informatie misbegrepen of genegeerd wordt. Voor de situatie-specifieke factoren baseren zij zich op de "difference"-theorie. In tegenstelling tot de "deficit"-theorie, waarvan de aanhangers menen dat kinderen uit LSES-lagen lijden aan "cognitive deficiency", stelt de "difference"-theorie dat kinderen uit LSES-lagen evengoed zullen leren als ze gemotiveerd zijn om de leerstof op te nemen of als deze functioneel is voor hen.

Deze redenering leidt tot een nieuwe formulering van de kenniskloof: "As the infusion of mass media information into a social system increases, segments of the population motivated to acquire that information and/or for which that information is functional tend to acquire that information at a faster rate than those not motivated or for which that information is not functional, so that the gap in knowledge between these segments tends to increase rather than decrease". Selectieve blootstelling en relevant sociaal contact worden dan interveniërende variabelen die motivatie en functionaliteit verbonden met kennisverwerving.

Nu blijkt, aldus Kooyman, dat de arbeidersklasse meer geïnteresseerd is in lokaal, concreet ("human interest") en gepersonaliseerd nieuws. Wat enerzijds te wijten is aan henzelf, maar waarschijnlijk grotendeels aan het politiek bestel en de informatie daarover waar heel wat mensen met een lagere opleiding en lager beroepsniveau vanuit hun situatie zelf onverschillig tegenover staan. De meeste onderzoekers die de rol van interesse in verspreiding van nieuws bestudeerden, vonden dat interesse correleert met de snelheid waarmee men het nieuws verneemt en dat mensen die meer geïnteresseerd zijn er meer van optekenen dan zij die er niet zijn in geïnte-

resseerd. Resultaten die door een onderzoek van Genova en Greenberg worden bevestigd: interesse (althans sociale interesse) correleert meer met kennis dan opleiding.

Ettema en Kline besluiten dat er drie mogelijke causale factoren zijn: transsituatiele tekorten (waar kan aan gewerkt worden via het onderwijs), verschillen in motivatie en functionaliteit en het optreden van plafonds, waar men waarschijnlijk niet al te veel moet van verwachten gezien kennis over "public affairs" niet kan worden opgesplitst.

Deze meer genuanceerde benadering leidt zowel tot optimisme (omdat het niet meer zo statisch is), pessimisme (hoe kan men de kloof tussen zenders en en hogere klassen enerzijds en lagere klassen anderzijds overbruggen?) en relativisme. Moeten arbeiders per se informatie over dat politiek bestel kennen dat hen weinig te bieden heeft, of althans minder dan diegenen die een hogere positie bereikt hebben in die maatschappij?

Kenniskloof en televisie

De algemene regel die we kunnen afleiden uit studies naar het gebruik van televisie, is dat mensen met een hogere opleiding en status beduidend minder kijken dan de anderen, maar dat ze dat niet selectiever doen. Ze kijken in verhouding evenveel naar informatie en amusement, maar de hoeveelheid is minder.

Potentieel zou de televisie dus een nivellerende invloed kunnen hebben. Belangrijk in deze is het doorkijk-effect (cfr. Panorama-Dallas). De vraag blijft echter of men evenveel opsteekt van informatieve uitzendingen. Hier lopen de meningen uiteen. De meesten vermoeden wel een nivellerende invloed van de televisie. Er is echter een maar. Het lijkt er wel op dat de informatie die de televisie geeft niet zo differentieel verspreid zal zijn als deze die de gedrukte media geven. Maar dat neemt niet weg dat deze media niet verder voor een kenniskloof kunnen zorgen die, al dan niet, kan vergroten. Door de werking van de televisie zal deze dan niet verder vergroten, maar of hij, op lange termijn, wezenlijk zal verkleinen, mag nog zeer de vraag blijven. Neumann maakt hetzelfde voorbehoud. Hij citeert een vroegere studie van hemzelf. Hier blijkt uit dat slechts 1% van de politieke kennis tijdens een verkiezingscampagne te wijten was aan blootstelling aan het

nieuws op de televisie. Alhoewel verdere gegevens ontbreken, zou dit er kunnen op wijzen dat de invloed van de televisie mogelijk van verwaarloosbare aard is. Personen met een lager opleidingsniveau zouden dan meer uit het aanbod van de televisie halen, ofwel omdat ze meer kijken, ofwel omdat er weinig "nieuws" inzit voor personen met een hogere opleiding, zodat ze hun achterstand kunnen ophalen, d.i. het "ceiling"-effect. Wat door een aantal onderzoekers werd vastgesteld (o.a. Shingy en Modi, Torsvik). Indien dan het aanbod van de televisie voor beide groepen even nieuw is, zou de egaliserende werking wel eens bijna nihil kunnen zijn.

Of het al dan niet optreden van motivationele factoren in het leren van televisie zou kunnen meespelen, daarover zijn de resultaten niet eenduidig.

Vertrekkend echter vanuit de redenering dat men vele mensen niet aanspreekt met informatieve uitzendingen omdat deze zich niet in het geringste bij die informatie betrokken voelen, heeft men, vooral in Nederland, pogingen gedaan om de meerderheid van het kijkend publiek daadwerkelijk te benaderen. De ene al met meer succes dan de andere.

Bardoel verdeelt ze in drie categorieën: (1) stellingnemende programma's; (2) service-programma's (zoals De Ombudsman met o.a. Koos Postema); (3) vernieuwingen op het gebied van informatieve programma's: (a) sandwichstrategie, Lokomotiv-Effect: men koppelt een informatief aan een amusementsprogramma, uitgaande van het doorkijk-effect, maar ook binnen hetzelfde programma kan men een informatief item omringen met amusementsitems; (b) portrettering of schaalverkleining: echter met weinig succes; (c) tweetrapsstrategie (gebaseerd op de "two step flow"-hypothese). Heel enthousiast deed men er later ook niet meer over.

Besluit

Het wordt duidelijk dat "de" kenniskloof niet bestaat. Er bestaan wel verschillende kenniskloven over verschillende onderwerpen die niet altijd in dezelfde richting lopen. Of het formuleren van hypothesen nu al dan niet op een tautologie uitloopt, doet niets af aan het bestaan van een kenniskloof over "public affairs".

Gesteld dat er in deze veel afhangt van de interesse van de ontvangers, vrezend wij eerder pessimistisch te zijn over die kenniskloof. Waarschijnlijk staat dat wat "onze (wiens?) man in de Wetstraat" te bieden heeft te ver van de dagelijkse situatie van "de man in de straat".

Beknopte bibliografie

- ETTEMA, J.S. & KLINE, F.G., "Deficits, differences and ceilings. Contingent conditions for understanding the knowledge gap", in *Communication Research*, II, (1975), I, 3-23.
- GENOVA, B.K.L. & GREENBERG, B.S., "Interests in news and the knowledge gap", in *Public Opinion Quarterly*, XXXIII, (1979), I, 79-91.
- KATZ, E., "On conceptualising media effects", in *X, 25 jaar televisie in Vlaanderen: aanpassing of transformatie van een cultuur?*, Leuven, Centrum voor Communicatiewetenschappen, 1979, 27-51.
- TICHENOR, P.J., et al., "Mass media flow and differential growth in knowledge", in *Public Opinion Quarterly*, XXXIV, (1970), 2, 159-170.
- TICHENOR, P.J., et al., *Community Conflict and the Press*, Beverly Hills, Sage Publications, 1980.
- VERHAGEN, H., *De "knowledge gap" hypothese. Evaluatie*, doktoraalskriptie Publicistiek, Nijmegen, Instituut voor Massacommunicatie, 1976.

STUDIEDAG «MEDIARECHT» LEUVEN, VRIJDAG 18 NOVEMBER 1983

PROGRAMMA:

Sectie 1: PERS & OMROEP (KABEL) (voorzitter: Prof. J. Ceuleers, V.U.Brussel)

1. De aansprakelijkheid voor persartikelen of -bijdragen.
Prof. H. Vandenberghe (K.U.Leuven)
2. De auteursrechten van journalisten
Prof. F. Van Isacker (R.U.Gent)
3. Kabeldistributie en auteursrechten
Prof. J. Corbet (V.U.Brussel)

Sectie 2: RECLAME (voorzitter: Prof. G. Fauconnier, K.U.Leuven)

1. De gebondenheid van de adverteerder aan zijn reclame; anti-reclame
Prof. J. Stuyck (K.U.Leuven)
2. De aansprakelijkheid voor reclame
Prof. G.L. Ballon (K.U.Leuven)
3. Bescherming van reclame door intellectuele rechten
Prof. F. Gotzen (U.F.S.A.L. en K.U.Leuven)

AFDELING PUBLIEK RECHT
Faculteit der Rechtsgeleerdheid

K.U.Leuven

DEPARTEMENT
COMMUNICATIEWETENSCHAPPEN
Faculteit Sociale Wetenschappen